

УДК 811.512.161:58:2-1

Покровська І.Л.

СЕКУЛЯРИЗАЦІЯ РЕЛІГІЙНО МАРКОВАНИХ КОМПОНЕНТІВ У БОТАНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ СУЧАСНОЇ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ

Статтю присвячено вивченню релігійно маркованих лексем як словотворчого компоненту фітонімів, аналізу мотивації номінацій рослин у сучасній турецькій мові.

Ключевые слова: ботанична термінологія, секуляризація, релігійно марковані компоненти, базис.

Покровская И.Л. Секуляризация религиозно маркированных компонентов в ботанической терминологии современного турецкого языка. Статья посвящена изучению религиозно маркированных лексем как словообразовательного компонента фитонимов, анализу мотивации номинаций растений в современном турецком языке.

Ключевые слова: ботаническая терминология, секуляризация, религиозно маркированные компоненты, базис.

Pokrovska I.L. The secularization of the religion marked components in the botanical terminology of the modern Turkish language. The article is devoted to the study of the functioning of the religion marked words in the names of the plants, analysis of the motivation in the nominations of the plants in the modern Turkish language.

Keywords: botanical terminology, secularization, religion marked components, basis.

Дослідження термінологічних систем різних мов цілком закономірно займають у лінгвістиці надзвичайно важливе місце у зв'язку зі стрімким зростанням ролі науки та наукового стилю в житті суспільства. Термінологічні системи багатьох галузей наук на сьогоднішній день є достатньо сформованими, проте при цьому не повною мірою вивченими є екстралінгвістичні фактори, які наклали помітний відбиток на номінації фітонімів, серед яких чільне місце займають і народно-асоціативні назви, які займають чільне місце в словниках ботанічних термінів.

Поміж універсальних назв рослин, побудованих на основі запозичень та кальок, виокремлюється значна група фітонімів, мотиваційною базою яких можуть виступати як пізнавальні форми мислення людини (*kuşburnu* (букв. ніс пташки) – ‘шипшина’),

kuzukulağı (букв. вухо ягняти) – ‘щавель’), так і фонові знання культурологічного плану (*Atatürk çiçeği* (букв. квітка Ататюрка) – ‘пуансетія’).

Актуальність цього дослідження визначає когнітивний підхід до аналізу турецьких фітонімів з релігійним компонентом, що є визначальним при розв’язанні загальнолінгвістичної проблеми діалектики релігійного та секулярного.

Метою дослідження є характеристика зазначеної групи ботанічної термінології з точки зору ролі релігійного компонента в процесі її формування, що полягає у виконанні таких завдань: 1) виокремлення позамовних факторів, які впливають на формування ботанічної термінології; 2) розроблення авторської класифікації ботанічної термінології турецької мови відповідно до релігійно маркованих компонентів, які входять до її складу; 3) визначення ролі й місця метафоризації в процесах найменування рослин.

Об’єктом аналізу є релігійно маркована лексика в складі ботанічної термінології, **предметом** – масив ботанічної термінології сучасної турецької мови, утвореної з використанням одиниць на позначення релігійних реалій. **Матеріалом дослідження** послуговували назви трав’янистих рослин, кущів та дерев, які були виокремлені зі спеціалізованих і тлумачних словників сучасної турецької мови [11; 12; 13]. Значення та мотиваційні асоціації назв рослин уточнювалися в результаті опитування носіїв турецької мови з різних регіонів Туреччини (25 інформантів, освіта – неповна вища, вища, міста проживання – Анталія, Коджаелі, Різе, Сакар’я, Стамбул, Сіірт).

Спроби встановлення зв’язку між релігійним базисом та назвами рослин здійснюються в межах різних міждисциплінарних напрямків. Зокрема, В. П. Рябчук у своїй книзі "Біблійна ботаніка" синтезував такі галузі знань, як богослов’я й ботаніка, описавши сюжети з Біблії, які стосуються дерев (акація, верба, горіх, дуб, кедр, мигдаль, платан, смоковниця, тополя, шовковиця, яблуня, ялівець), кущів, низькорослих рослин, а також властивості й сфери застосування різних форм цих рослин у сучасній народній медицині [5].

Фітоніми, які складаються з декількох компонентів, правомірно в руслі сучасних лінгвістичних тенденцій розглядаються під призвою когнітивної лінгвістики та ономасіології, витіснивши таким чином структурні дослідження в зазначеній сфері. Аналізу внутрішньої форми складних ботанічних термінів присвячені наукові розвідки останніх років, у межах яких фітоніми аналізуються як національно марковані одиниці. Зокрема, йдеться про сучасні дослідження ботанічної номенклатури, до яких слід віднести праці Ф. І. Буслаєва, Н. І. Панасенко, Л. Ф. Пуцилевої, А. М. Сердюк.

Ф. І. Буслаєв у своїй статті "Значення власних імен *лютики*, *вільци* і *волчки* в історії мови" одним з перших встановив зв'язок найменувань рослин з побутом, віруваннями та світоглядом: "... народ, утворюючи мову, знаходиться в періоді несвідомого обоготворення сил природи: відповідно вся мова, яка пройшла цей період, утримує на собі сліди первинного мислення" [4, 31]. Т. Н. Бурмистрова розглядає сакральні фітоніми російської мови, при цьому маючи на увазі сакральне в широкому сенсі [3]. Турецький дослідник І. Учар зазначає, що назви рослин традиційно пов'язані з такими лексичними одиницями, як назви органів людини, назви тварин, назви хвороб, астрономічні, географічні терміни, етнічні та/і релігійні елементи і т. п. Назви рослин з етнічними / релігійними елементами розглядаються поруч з рослинами, які ростуть на певній географічній території [10, 2671].

На матеріалі турецької мови в українській тюркології фітоніми досліджувала М. В. Пішеніна, яка відзначала, що в ботанічній номенклатурі зафіксовані реалії повсякденного життя і уявлення народу, що створив цю термінологічну систему. У процесі назв рослин проявляються і асоціації, що зумовлюються культурою, релігією, географічними особливостями [7, 44]. З релігійним компонентом розглянутий лише один термін – *şeytan saçı* (букв. *волосся чорта* – укр. *повитиця* [7, 46]. В. В. Бабіна проаналізувала турецькомовні назви рослин, їх смакові, нюхові і дотикові особливості, на основі яких вони творяться [2].

У результаті суцільної вибірки зі словників та спеціалізованих наукових текстів у складі фітонімів було встановлено активність вживання таких сакральних (у вузькому розумінні) компонентів, як імена перших людей на Землі – **Адами** і **Єви** (*ademotu* (букв. **адамова** трава) – ‘рослина з сімейства пасльонових з широкими листками, блакитними квітками та жовтими плодами, мандрагора, адамова голова, Адам-трава, *Mandragora autumnalis*’; *havvaanaeli* (букв. рука матінки **Єви**) – ‘багаторічна рослина з маленькими білими квітами, належить до сімейства Капустні, ієрихонська троянда, лат. *Anastatica hierochuntia*’), матері Ісуса – **Діви Марії** (*meryemiye* (букв. пов’язаний з **Дівою Марією**) – ‘шалфей лікарський, *Salvia of ficinalis*’, *meryemana dikenî* (букв. колючка **Діви Марії**) – ‘верблюжа колючка, *Silybum marianum*’, *meryemanaeldiveni* (букв. перчатка **Діви Марії**) – ‘дзвіночок, *Campanula*’; родово найменування представника Аллаха на землі – **пророка** (*peubamber ağacı* (букв. дерево **пророка**) – ‘гваякове дерево, або бакаутное дерево, з парноперистим листям довжиною 2,5-3 см, шириною 2 см та пятипелюстковими квітками, зібраними в суцвіття, *Guaiacum officiale*), номінації станів потойбічного світу – **раю й пекла** (*cehennem topuzu* (букв. **пекельна** булава), *cehennem şalgamı* (букв. **пекельна** ріпа) – ‘дворічна трав’яниста рослина, яка є різновидом капусти білокачанної і належить до роду капуста сімейства капустяних, кольрабі, *Brassica rapestrus*’, *cennet biberi* (букв. **райський** перець) – ‘рослина родини імбирних, мелегетський перець, *Aframomum melegueta*’), номінації проявів духовної субстанції ества людини – **душі й духу** (*can otu* (букв. трава **душі**) – ‘скополія карніолійська, багаторічна трав’яниста рослина заввишки 20-25 см, яка квітне бурувато-фіолетовим і жовтувато-бурым кольором, *Scopolia carniolica*’), назви мусульманських святинь – **Кааби, Мекки й Медини** (*Kabe kekiği* (букв. тмін **Кааби**) – ‘полинь однолітня, *Artemisia annua* L.’; *Mekke gülü* (букв. троянда **Мекки**), або *Medine Gülü* (букв. троянда Медини) – ‘гібіскус, *Hibiscus rosa-chinensis*’), міфологічне найменування диявола в турецькій лінгвокультурі – **чорта**, або **шайтана** (*şeytan keleşi* (букв.

лисина **чорта**) – ‘колючеплідник лопастний, скажений огірок, *Echinocystis echinata*’.

Зустрічаються в складі назв рослин і такі "образи" немусульманської релігії, як **монах** (*keşişotu* (букв. голова **монаха**) – ‘лаванда справжня, *Lavandula vera*’), **піп** (*papazotu* (букв. трава **попа**) – ‘морозник, *Helleborus albus*’, *papaz sakalı* (букв. борода **попа**) – ‘еріка сіра, *Erica cinerea*’, **храм** (*mabet ağacı* (букв. дерево **храму**) – ‘Гінґко двухолопастний, *Ginkgo biloba*’) та ін.

Мотивація найменування з сакральною складовою має кілька причин і відбувається за декількома напрямками, які в певній мірі відтворюють загальний процес номінації фітонімів, відбуваючись за зовнішнім виглядом (формою, кольором), фізичними властивостями (текстурою, запахом, функціональним призначенням (лікування, декорація, відлякування) і т. п. Саме ці основні ознаки і лежать в основі номінації рослин з релігійно маркованим компонентом.

Важливу роль у найменуванні відіграє базис (термін введений чеським дослідником М. Докулілом), який грає роль поняття, що лежить в основі позначення певного класу предметів [6, 12]. За Н. І. Панасенко до повнозначних слів-базисів номінацій рослин можна віднести слова, які позначають артефакти, явища й об’єкти природи, назви тварин [6, 12]. "Саме такі базиси свідчать про те, що найменування рослини йшло шляхом порівняння з відомими поняттями й об’єктами. Це дозволяє стверджувати, що в основі номінації деяких рослин лежить процес метафоризації. Метафора, будучи своєрідним вказанням на те, з чим порівнювалася рослина, слугує містком між ними. Чим далі знаходяться один від одного класи об’єктів, які зіставляються, тим оригінальніша метафора" [6, 12-13].

Слід відзначити, що з **зовнішнім виглядом рослини** відповідно до проведеного експерименту одноставно асоціюються назви таких рослин, як **ademotu** (букв. **адамова трава**) – ‘рослина з родини пасльонових, корінь якої нагадує людську фігуру, мандрагора, *Mandragora*’; **cennet kuşu çiçeği** (букв. квітка **райських птиць**) – ‘одна з найбільш ефектних

серед декоративних рослин багаторічна рослина, квітка райських птиць, стреліція королівська, *Strelitzia Reginae*’; **peygamber kılıcı** (букв. меч пророка) – ‘сансевієрія, *Sansevieria Trifasciata*’; рід вічнозелених багаторічних рослин видовжених за формою, що може мати асоціації як з мечем, так і з будь-якими іншими предметами видовженої форми’. Мотивація найменування останньої зазначеної рослини підтверджується даними асоціативного експерименту, проведеного серед носіїв турецької мови. Базисом фіноніму є другий компонент – меч, в основі якого лежить порівняння за формою. В українській лінгвокультурі цей фітонім відомий ще під назвами *змійна шкіра*, *тещин язык*, *щучий хвіст*. За різними даними як з **зовнішнім виглядом, так і з специфічним запахом** пов’язують турецькомовну назву полини однолітньої, *Artemisia annua*: **peygamber süpürgesi** (букв. віник пророка).

В основі номінацій значної кількості рослин лежить і їх **функціональне призначення**: *katran ruhu* (букв. дух смоли) – ‘бук європейський, чи бук лісовий, *Fagus sylvatica*’. Загальновідомо, що зі смоли бука добувають дьоготь.

У процесі номінацій фітонімів, окрім уподібнення назв рослин за фізичними та функціональними ознаками (при цьому коранічні та теологічні компоненти займають другорядну, переважно метафоротворчу функцію), важливу роль відіграють вірування та коранічно-біблійські сюжети, які лежать в основі назв рослин. Так, фітонім *ієрихонська троянда* (лат. *Anastatica hierochuntia*) походить від грецького слова ‘той, що воскрес’ у зв’язку з біологічними особливостями цієї рослини. Ієрихонська троянда висихає після дозрівання насіння, відламується від кореня і котиться на вітрі; у прохолодну погоду насіння цієї рослини починає проростати, і рослина “народжується” знову. У турецькій мові номінація назви-відповідника пов’язується з жіночими персонажами Корану завдяки цілющим властивостям цієї рослини та її здатності послаблювати і припиняти біль при народженні дитини [9, 25]: **Meryem Ana eli** (букв. рука Діви Марії), **Havva Ana eli** (букв. рука матінки Єви), **Fatma Ana eli** (букв. рука матінки Фатми; Фатма, або Фатіма, – донька

пророка Мухаммеда). Цікавим прикладом є найменування *іпрису* (*sehennem zambağı* – букв. пекельна лілія), який в країнах Сходу у зв'язку з тим, що він символізує смуток, висаджуються на могилах померлих.

У турецькій мові є значна частка релігійно маркованих назв рослин, які запозичені з європейських мов і не стосуються релігійних реалій турецького суспільства. До таких фітонімів слід віднести термін-кальку *melekotu* (букв. трава **ангелів**), *melek-kökü* (букв. корінь **ангелів**), *melekçiçeği* (букв. квітка **ангелів**) – ‘ангельська трава, ангеліка, *Angelica archangelica* (*officinalis*), дягель лікарський’. Рослина, яка отримала в Європі назву ангельської трави, була завезена з Північної Африки і часто висаджувалася при монастирях.

Деякі назви рослин, які прийшли в турецьку мову з інших мов, мають здатність "націоналізуватися". Зокрема, інтернаціональне найменування мандрагори – адамової трави – має і власне турецькі найменування: *abdüsselamotu* (укр. трава Абдюсселама (Абдюсселама (тур. *Abdüsselam*) – це засновник напрямку Селаміє (тур. *Selamilik, Selamiye*), який відділився від суфійської секти Садіє (дервіші цієї секти під час молитви лягають на землю, після чого по них проходить шейх або проїжджають коні), *hacılar otu* (*hacı otu*) (укр. трава паломників (паломника).

Щоправда, більшість населення не сприймає ботанічні назви як релігійно марковані. У результаті проведення анкетування серед носіїв турецької мови було встановлено, що більшість інформантів (понад 90%), по-перше, не завжди співвідносять назви рослин, які не містять компонентів типу *çiçek* (букв. квітка), *ağaç* (букв. дерево), *ot* (букв. трава) зі світом рослин, по-друге, не завжди знають історії виникнення назв рослин, пов'язують найменування однієї й тієї рослини як з зовнішнім виглядом (*sehennem torpuzu* (букв. пекельна булава) – кольрабі – має таку назву через гострі кінцівки, які можна порівняти з булавою), так і з її властивостями (кольрабі називають пекельною булавою, оскільки рослина може завдати шкоди організму). Звичайно, подібна народна етимологія досить часто може бути помилковою. Проте, як стверджує В. В. Акуленко, "мотивація багатьох

термінів та частини фразеологізмів по-різному сприймається середнім носієм мови, освіченою людиною та кваліфікованим спеціалістом" [1, 55-56].

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що ботанічна термінологія є невід'ємною частиною будь-якої національної мови і складається в процесі багатовікового періоду формування нації й пізнання нею навколишнього світу. Назви рослин мають культурно специфічне, а в даному випадку релігійно індивідуальне "обличчя". Одним з об'єктивних факторів, які вплинули на мотивацію релігійно маркованих фітонімів сучасної турецької мови, є самі носії мови, які під власним кутом бачать ті чи інші ознаки й властивості рослин, відображаючи їх у лексичному складі своєї мови. Кожна розглянута фітонімічна одиниця є надзвичайно цінним матеріалом для усвідомлення специфіки турецької мовної картини світу. Перспективи подальших досліджень полягають в аналізі внутрішньої форми й лексем-базисів всієї ботанічної термінології сучасної турецької мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Акуленко В. В.* Интернациональные элементы в лексике языков / В. В. Акуленко // Национальное и интернациональное в литературе, фольклоре и языке. – Кишинев: Штиинца, 1971. – С. 251-264.
2. *Бабіна В.В.* Фітоніми як фрагмент турецької мовної картини світу / В. В. Бабіна // Дослідження та сучасність. Вип. 1. Зб. наук. пр. – К.: Наїрі, 2011. – С. 8-10.
3. *Бурмистрова Т.Н.* Сакральная фитонимия: лингвокультурологический аспект. Дисс... к. филол. н.: 10.02.01. – Екатеринбург, 2008. – 175 с.
4. *Буслаев Ф. И.* О влиянии христианства на славянский язык / Ф. И. Буслаев. – М.: Книжный дом "Либро-Ком", 2011. – 210 с.
5. *Рябчук В. П.* Біблійна ботаніка / В. П. Рябчук. – Львів: ВМС, 2002. – 127 с.
6. *Панасенко Н. И.* Народная медицина и удивительный мир растений глазами филолога, или диссертация на тему... / Н. И. Панасенко. – Киев: Генеза, 2005. – 232 с.
7. *Пішеніна М. В.* Універсальне та національно-специфічне турецької ботанічної номенклатури (ономасіологічний та семасіологічний аспекти) / М. В. Пішеніна // Ученые записки ТНУ им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2010. – Т. 23 (62). – № 3. – С. 43-48.
8. *Пуцилева Л. Ф.* Культурно детерминированные конотации русских зоонимов и фитонимов / Л. Ф. Пуцилева. – Санкт-Петербург. Дисс. канд. филол. ... наук.: 10.02.01. – 239 с.

9. Behur-i Meryem // Türk Ansiklopedisi. Cilt VI. İkinci Baskı. – İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1968. – S. 25.
10. Uçar İ. ‘Kavram-Çağırışım-Kelime’ bağlamında bitki adlarına anlam bilimsel bir yaklaşımla / I. Uçar // Turkish Studies. – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. Volume 8/1. – 2013. – P. 2671-2683.

СЛОВНИКИ

11. Baytop T. Türkçe Bitki Adları Sözlüğü / T. Baytop. – Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007. – 512 s.
12. Doğan M. Büyük Türkçe Sözlük / M. Doğan. – İstanbul: Pınar Yayınları, 2005. – 1424 s.
13. Yalım Ö. Türkçede Yakın ve Karşıt Anlamlılar Sözlüğü / Ö. Yalım. – Ankara: İmge Kitabevi, 2006. – 706 s.